

Migracions i societat. Alguns debats actuals

CARLOTA SOLÉ I PUIG

Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials
Universitat Autònoma de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

És sabut que els fluxos migratoris a la Unió Europea han crescut en els últims anys. A Espanya, l'avanç del padró a 1 de gener de 2008 publicat el 17 de juny de 2008 per l'Institut Nacional de Estadística (INE), mostra el major increment de població des del 2004. La xifra ha augmentat en 862.774 persones en un any, més del doble del creixement que es produí l'any anterior. L'increment és degut fonamentalment als estrangers (comunitaris i extracomunitaris). Els estrangers sumen 5,2 milions, més de l'11 % de la població total, dels quals 2,4 són dones. La relació entre sexes segueix pràcticament equiparada (494,5 % homes, 0,1 punts més que fa un any). Espanya arriba a la xifra de 46 milions d'habitants després de rebre 701.000 immigrants més. Catalunya té 7.354.441 habitants dels quals 1.097.966 són estrangers, i d'aquests, 94.717 són *sense papers*. Tarragona concentra el percentatge més elevat de població estrangera de Catalunya gràcies a la seva potent economia diversificada i basada en el turisme, la construcció, la indústria i l'agricultura. El 15,4 % (116.501 persones) de la població de la demarcació és estrangera; la mitjana catalana és el 13,5. Els marroquins constitueixen el grup majoritari (25,9 %, Catalunya: 29,9 %), seguit pels romanesos (16,3 %, Catalunya 15,7 %). Els immigrants es concentren a les comarques de la costa.

L'abril de 2008, la immigració significa el 17,3 % de la població total de Barcelona, és a dir, 280.817 persones, segons les dades del padró a 1 de gener de 2008. Els estrangers empadronats augmentaren el 12 % respecte al 2007. El districte de Ciutat Vella presenta la concentració més alta (el 40 % d'estrangers, enfront del 21 % el 2001) però aquests es dispersen per tota la ciutat. Nou Barris ha experimentat un creixement important (14 % més que l'any anterior), seguit per Sant Andreu i Horta-Guinardó, on els preus dels habitatges són més baixos. Aquesta

dispersió augmenta en considerar els qui han aconseguit culminar el procés de reagrupació familiar i han buscat un lloc estable.¹

L'informe de la Comissió de la Unió Europea del 2007, presentat a la reunió del Consell de la UE (*El País*, 19 de novembre de 2007) destaca la importància capital de la immigració per compensar l'envelliment poblacional de la UE i garantir la mà d'obra necessària i més mòbil (per ajustar els xocs, compensant la baixa mobilitat de la població local), per al seu desenvolupament econòmic, salvar l'Estat del benestar i equilibrar les balances de pagament dels seus països d'origen. El 2006, del creixement net de 2,1 milions de persones, 1,6 milions procediren de l'augment net d'immigrants. Vuit països (Alemanya, Polònia, Bulgària, Romania, Hongria, Estònia, Letònia i Lituània) registraren disminucions de població.

En èpoques de crisi econòmica, qui es ressent més de les conseqüències són els immigrants per la seva ubicació en els esglaons més baixos de l'estructura ocupacional, en nínxols laborals en els quals són fàcilment prescindibles o substituïbles. S'intenta controlar la immigració frenant la via d'entrada al país per contractació en origen i restringint el reagrupament familiar. Ambdues mesures són prou inviàbles a curt termini, per la demanda continuada dels empresaris de determinats serveis (hoteleria, serveis de neteja, etc.), per l'alt nivell d'acceptabilitat dels treballadors espanyols (capaços de rebutjar una oferta de l'INEM si no s'ajusta a les seves expectatives), per les desigualtats econòmiques i socials persistents en el món, que fan que els immigrants continuïn utilitzant les xarxes familiars, parentals, etc. per sortir del seu país, tot i disminuir la demanda laboral en els països rics o avançats de destinació (teoria de les xarxes).

Aquest creixement dels fluxos migratoris no és a més unidireccional sinó que es produeix en totes direccions. Un tret de la transformació global del capitalisme contemporani és el *creixement de les migracions transnacionals*. La UE ha d'emmotllar-se a la societat multiètnica i pluricultural que emergeix de les pròpies arrels que la constitueixen com a economia globalitzada, amb un mercat (de mercaderies, capitals i treball), un marc institucional comú i un aparell admi-

1. Perfil dels residents estrangers a la ciutat de Barcelona: és població jove, entre 25 i 39 anys. Només el 2 % de veïns immigrants tenen més de 65 anys, mentre que en el conjunt de la ciutat la població que supera aquesta edat representa el 21 % del total. Per continents, prop de la meitat són americans (46 %), un 25 % de l'Europa dels 27 i en menor grau de l'Àsia (17 %) i l'Àfrica (7 %). Per sexe, el 52 % són homes, xifra que arriba al 75 % en els forans de l'Àsia central i al 69 % en els subsaharians. Per contra, la presència femenina guanya en el cas d'immigrants de l'Amèrica central (57 %). D'aquest continent, el municipi ha detectat un gran creixement de residents d'Hondures, El Salvador i Nicaragua, pel fet que a aquests ciutadans, com als brasilers, no se'ls requereix visat per entrar a Espanya.

Per col·lectius, el 2007, els equatorians (22.943), els italians procedents de l'Argentina, l'Uruguai i el Brasil (20.843), els bolivians (18.759), els pakistanesos (15.966), els peruans (15.240), els marroquins (13.998), els colombians (13.032) i els xinesos (12.938) són els més nombrosos (Fundació Bofill, *Anuari 2007*).

nistratiu tecnocràtic i burocràtic, que intenta erigir-se per sobre dels diversos estats nació.

Quan es parla d'immigrants *no* podem referir-nos a un *bloc* compacte i *homogeni* internament, ni extrapolar ni universalitzar els problemes que els afecten. Una primera observació de la realitat convida a distingir per gènere els immigrants, atès el fenomen de la *feminització* creixent dels fluxos migratoris. Una de les característiques dels moviments migratoris de final del segle xx i principi del XXI és que la iniciativa d'emigrar i instal·lar-se en un altre país l'han pres progressivament les dones, per la creixent demanda en les societats receptores per cobrir tasques que corresponen a l'esfera de la reproducció. Els *fluxos migratoris* cap als països desenvolupats *s'han feminitzat*, és a dir, progressivament són més les dones que es desplacen de manera autònoma i independent, no ja per reagrupar-se amb la seva parella o família, sinó per iniciar un projecte de vida, inserint-se en el mercat laboral de la societat d'acollida, intentant complir amb les expectatives de futur que elles mateixes dissenyen, establint vincles econòmics basats en els familiars (Solé, Parella i Cavalcanti, 2007), iniciant la cadena migratòria en procedir al reagrupament familiar de marit i fills.

En el context de la Unió Europea, els moviments migratoris sud-nord es complementen en les dues últimes dècades amb els de direcció est-oest. Aquests moviments migratoris est-oest constitueixen un context fructífer per a l'elaboració i modificació de les teories de les migracions (Favell, 2008), tant les microeconòmiques (*push-pull*) (Stark, 2004), les de mercat de treball dual (Piore, 1979), les de xarxes (Portes, 1995; Massey *et al.*, 1993, 1998), com del transnacionalisme (Glick-Schiller *et al.*, 1995; Levitt, 2001; Smith i Guarnizo, 1998). Els debats sobre immigració, integració i ciutadania basats en marcs conceptual-teòrics i constatacions empíriques sobre els models del postcolonialisme, treballadors convidats o *Gastarbeitern*, els asilats, i les distincions històriques pre- i post- 1973 i les crisis provocades per l'augment del preu del petroli, s'han de replantejar. La nova tessitura de la migració est-oest, tot i que per raons demogràfiques (la taxa de natalitat és semblant a Europa de l'Est i de l'Oest) no sigui tan nombrosa com l'africana, pot interpretar-se a través d'aquestes teories, donant una perspectiva comparativa global sobre les forces rectores de les migracions actuals, més enllà de l'aplicació de teories extretes del context fronterer entre els Estats Units i Mèxic (Favell, 2008, p. 702-708).

Una altra circumstància a tenir en compte és la construcció de la Unió Europea i la influència que el *nou marc legislatiu* i polític exerceix sobre la coexistència de ciutadans dels estats membres i les persones que hi immigren. Les *polítiques europees sobre immigració* tenen com a data inicial la signatura del Tractat de Maastricht, el 1991, i el gir que es produeix en la concepció d'una ciutadania europea amb més contingut polític. El Tractat d'Amsterdam (que se sig-

na el 17 de juny de 1997 i entra en vigor el 1999) atorga a la Unió Europea la responsabilitat en matèria d'immigració i es marca com a objectiu establir en un termini de cinc anys (fins al 2004) una política comuna d'immigració. Recull, com el tractat anterior, que «és ciutadà de la Unió tota persona que tingui la nacionalitat d'un estat membre» i afegeix que «la ciutadania de la Unió és complementària i no substitutiva de la ciutadania nacional». El criteri subjacent de ciutadania en els textos europeus és el de nacionalitat, que depèn dels estats nació europeus. Relega els no-nacionals d'un estat membre a la condició de no-ciutadans. La *ciutadania europea* és complementària i no substitutiva, la qual cosa obstaculitza la identificació automàtica dels no-nacionals com a ciutadans de primera de la nova unitat geopolítica, la UE, en la qual s'insereixen laboralment i conviuen socialment.

La noció de *ciutadania cívica* introduïda a la comunicació de la Comissió Europea (2000) es desenvolupa parcialment a la Directiva sobre l'estatut de *resident de llarga durada* (Comissió Europea, 2001). L'objectiu és garantir la igualtat dels nacionals de tercers països amb els ciutadans dels estats membres de la UE, en diversos sectors econòmics i socials, ampliar el seu dret a la lliure circulació i residència en altres estats membres a fi d'arribar a un mercat únic i protegir-los contra una potencial expulsió.²

2. La Directiva dona prioritat als assumptes d'ordre públic i de seguretat pública, excloent-hi els refugiats i les persones que gaudeixen de protecció humanitària o temporal de l'àmbit de la Directiva. Proporciona seguretat laboral i llibertat de circulació, formalitza una sèrie de drets socials, econòmics i cívics per als nacionals de tercers països, però queda desvinculada de qualsevol dret polític, amb excepció de la participació en sindicats, i de la ciutadania de la UE.

El Consell Europeu de Tampere (1999) proposa una gestió global dels fluxos migratoris. En els cinc anys posteriors l'èmfasi es posa en qüestions de seguretat (Consell Europeu de novembre de 2004 que formula el Programa de la Haia, en vigor des del 2005), avançant en l'establiment d'un sistema comú d'asil i de polítiques que fomentin la immigració legal i lluitin contra l'ocupació il·legal. Aquest programa aprofundeix en l'ampliació dels drets dels ciutadans com a garantia de la plena integració dels immigrants en les societats europees, sense deixar de costat el necessari control dels fluxos migratoris, en un termini que arriba a l'any 2010. Aquesta Directiva, després de dures negociacions entre els estats membres, va aparèixer àmpliament retallada en la seva versió definitiva del 25 de novembre de 2003 (Directiva del Consell 2003/109/EC).

Això afecta, al seu torn, la necessitat d'integrar els immigrants procedents de cultures diverses en les societats occidentals democràtiques. La integració comença per la inserció laboral en l'estructura ocupacional d'aquestes societats. Aquest primer pas és implícitament acceptat o «consensuat» entre immigrants (que desitgen treballar i guanyar diners) i autòctons (que accepten que els llocs de treball que ells rebutgen siguin coberts per altres persones). Però la integració esdevé menys acceptada i satisfactòria per a ambdues parts quan es tracta d'un segon pas: l'acceptació dels valors culturals, la participació en les institucions de la societat d'acollida, dels immigrants que s'instal·len en la seva nova societat. Aquí, la permanència en el territori i en la societat receptora esdevé una variable a tenir en compte perquè els immigrants puguin i vulguin optar a la plena participació social, cultural i política en el lloc on s'instal·len.

2. DEBATS ACTUALS SOBRE MIGRACIONS EN EL MARC DE LA GLOBALITZACIÓ I EL TRANSNACIONALISME

En la primera dècada del segle XXI sembla consolidar-se la referència a la *globalització*. En línies generals, es coneix com un procés que en les dues últimes dècades engloba els canvis de les societats avançades contemporànies, en termes d'expansió capitalista basada en la creixent difusió de les noves tecnologies de la comunicació i el transport, a més de la competència (econòmica, industrial, comercial) entre països desenvolupats i països en via de desenvolupament. El fenomen de la globalització conforma l'era de la informació i es concreta en la capacitat d'una societat i, específicament, d'una economia, de funcionar com una unitat en temps real i a escala de tot el planeta (Castells, 1998; Beck, 1999).

És diferent de *mundialització*, que respon a l'acumulació de capital i a l'expansió de mercats. Com és sabut, avui dia es produeixen béns i serveis en connexió amb diversos països, de manera que tant els recursos com els canals de distribució, com la informació sobre aquests productes, etc., es troben integrats en un tot, estan connectats a través de les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Els factors de producció esdevenen globals.³ El factor de producció més global és el capital que circula, es gestiona, a escala planetària. El treball és un recurs global, penetra qualsevol mercat dels països desenvolupats per iniciativa pròpia, és a dir, per immigració. El treball es mou, té una mobilitat pròpia en forma de migracions internacionals. La possibilitat que la gent surti de la misèria o de la guerra o perquè desitgi tenir una vida més pròspera i més lliure, per a un mateix i per als fills (la projecció en els fills és molt important), impulsa la mà d'obra immigrant a circular per tots els països, per tot el món, de manera global, a situar-se on hi hagi més expectatives de treball, més perspectives de futur (Castells, 1998).

Consubstancial a la globalització, com a forma de produir i distribuir béns i serveis, d'interactuar, etc. a través de les noves tecnologies de la comunicació i el transport, és el *transnacionalisme* que caracteritza els moviments migratoris actu-

3. Les noves tecnologies permeten el funcionament global de l'economia i de la societat a escala mundial, de manera global. El factor de producció més global és el capital que circula, es gestiona, a escala planetària. Per exemple, es produeixen crisis financeres o econòmiques a Àsia que repercuteixen en tot el món. També pel que fa a les inversions i els estalvis la interconnexió del capital és clara. Ara bé, el factor treball és un recurs global, en la mesura que les empreses poden escollir la ubicació de les seves seus, les seves matrius o filials. Aquest fet permet contractar els treballadors qualificats que necessitin, exportant la mà d'obra qualificada que requereixen. Aquest és un factor de globalització. Per exemple, al sector tèxtil espanyol li resulta rendible situar filials al Marroc en termes de costos laborals inferiors, menor organització sindical dels treballadors, etc. Això pot induir al desenvolupament al Marroc, encara que bàsicament és l'empresa que troba allà fàcilment el factor treball qui se'n beneficia.

Un altre aspecte del factor treball com a recurs global és que les empreses de qualsevol país avançat poden reclutar mà d'obra, qualificada o no, d'altres zones subdesenvolupades.

als. Ens referim a la viabilitat, gràcies a les noves tecnologies, de continus moviments migratoris pluridireccionals, en sentit circular o polièdric, i l'establiment de connexions i xarxes, amb conseqüències econòmiques i socials per a les societats receptores de (recurrents) nous fluxos d'immigrants.

Fins a la dècada de 1990 aproximadament, els moviments migratoris es concebien majorment com a uni- o bidireccionals, tot i que es donessin en diverses direccions (Glick-Schiller, 2008) des de l'inici de la seva existència. Les noves tecnologies de la comunicació i el transport faciliten en les últimes dues dècades els moviments migratoris en totes direccions, en sentit polièdric. A partir dels anys noranta es denominen transnacionals. Però a més, les noves tecnologies permeten als immigrants mantenir el contacte amb el lloc d'origen, connectar amb familiars, parents i amics que resideixen a la terra que han abandonat. Així es materialitza el transnacionalisme en termes d'espai (Pries, 1999; Vertovec, 2001; Faist, 2001) en les formes diverses de contacte que els immigrants, instal·lats en una societat receptora, mantenen amb la gent i les institucions dels seus llocs d'origen respectius. Aquestes formes tenen conseqüències econòmiques (Pries, 1999; Vertovec, 2001; Faist, 2001): les remeses (en general, monetàries), els negocis ètnics que proliferen en les societats receptores, i socioculturals: els vincles afectius, culturals, amb la família, la comunitat, les tradicions, externs a les fronteres de l'estat nació on s'han instal·lat. D'aquesta manera, s'estableixen connexions permanents en el temps i en l'espai, agilitades des de la dècada dels anys noranta aproximadament, pel desenvolupament continu de les noves comunicacions, i condicionades per les circumstàncies econòmiques i polítiques canviant dels últims anys, tant en els països emissors com receptors d'immigrants.⁴

Des dels anys noranta s'esvaeix la idea de poblacions nacionals-estatals ètnicament homogènies i d'identitats monoculturals. Aquest canvi d'orientació ideològica coincideix i es troba íntimament vinculat a la transformació fonamental de la naturalesa dels estats del benestar i de les relacions de classe a Europa. Té lloc en l'era del procés de globalització i el transnacionalisme, simultàniament al d'integració regional, que posa en qüestió la sobirania i l'autonomia de l'estat nació. En aquest temps i espai, els fluxos migratoris i el seu assentament es caracteritzen, especialment des de l'any d'inflexió de 2000, per admetre (encara amb recels) que Europa necessita immigrants per raons demogràfiques i econòmiques; alhora que es percep que només el control de fronteres com a política migratòria comuna no condueix a l'efectiva percepció, acceptació i integració de la presència de la migració, que s'instal·la en la societat receptora. Aquesta època es caracteritza tam-

4. La interacció i l'intercanvi d'elements econòmics (remeses, transaccions comercials, negocis ètnics, etc.) i culturals (símbols, costums, tradicions, etc.) no serà, a mitjà termini, patrimoni exclusiu d'uns països (els més rics) o d'una classe social (la més alta), sinó que afectarà transversalment totes les classes socials, tota la comunitat, independentment del lloc d'origen dels seus membres.

bé per l'èmfasi en els discursos (polítics) sobre preservar la identitat i mantenir la seguretat de les poblacions.⁵

En l'era de la *globalització* i de la construcció de noves unitats geopolítiques com la Unió Europea, el paper de l'estat nació com a sol agent dissenyador de polítiques d'immigració es posa en qüestió. La *ciutat* o localitat esdevé el centre, el lloc, on s'apliquen eficientment les polítiques de control i d'integració dels immigrants. Allò global i allò local són espais on es conjuguen i barregen les cultures i els aprenentatges.

La perspectiva permet analitzar com els migrants construeixen i reconstrueixen les seves vides, simultàniament imbricades en més d'una societat (Caglar, 2001). Abordar les migracions internacionals des de la perspectiva transnacional requereix superar el *nacionalisme metodològic*; a saber, l'assumpció que l'estat nació és el contenidor natural i lògic dintre de com transcorre la vida social. El fet que els *espais socials transnacionals* no s'hagin incorporat fins ara en la teoria política és justament pel fet que qüestionen la suposada homogeneïtat interna de les comunitats polítiques (Bauböck, 2004, p. 183).

La incorporació dels migrants en estats nació, d'una banda, i les connexions transnacionals, de l'altra, no constitueixen processos socials contradictoris (Levitt i Glick-Schiller, 2004). La presència dels immigrants en una nova societat i les connexions transnacionals de caràcter econòmic, afectiu o polític amb la terra d'origen —o bé amb xarxes disperses en relació amb la família, els connacionals o amb persones amb les quals es comparteix una religió o una identitat ètnica— poden donar-se alhora i són processos que es reforcen mútuament. La simultaneïtat del fet d'incorporar-se a activitats, rutines i institucions localitzades tant en el país de destinació com en el d'origen és una realitat (Solé i Parella, 2006). Retornar al país d'origen ja no té sentit, atès que la instal·lació permanent en la societat d'origen no implica trencar amb els lligams i vincles de la terra d'origen, gràcies a les noves tecnologies.

Per aquest motiu, els *espais transnacionals* que es creen tenen un sentit socio-relacional, contenen vincles entre els individus i els actors col·lectius. Traspassen les fronteres de l'espai físic i social, traspassen els territoris estatals. La unitat analítica més petita dels espais socials són els vincles socials i simbòlics. Els espais transnacionals emergeixen com a resultat del progrés tecnològic en el transport i

5. Els punts d'inflexió anteriors es van produir al començament de l'època post-Segona Guerra Mundial (1945-1959) en molts països europeus occidentals (una mica més tard a Alemanya occidental) quan la immigració cap al nord d'Europa procedeix dels països del sud d'Europa, i en els anys posteriors a la crisi del petroli, de 1973-74. Aquesta crisi deriva en un decrement en el reclutament de mà d'obra i la inesperada reagrupació familiar i assentament d'immigrants de països europeus i no europeus en els països receptors (Schierup, Hansen i Castles, 2006, p. 23-24). La presència d'immigració extra- o no comunitària es fa realitat a partir dels anys vuitanta. No serà fins a dues dècades més tard que el fenomen deixa de veure's com a transitori per ser considerat com a permanent.

les comunicacions que, al seu torn, incideix en la formació i dinàmica endògena dels espais. L'espai denota les pràctiques econòmiques, culturals i polítiques dels individus i actors col·lectius en el si d'un territori o lloc. L'espai comprèn els vincles entre els actors en llocs plurilocals, mentre que un lloc es refereix a un punt molt determinat en l'espai. Té un significat sociorelacional que permet englobar els múltiples vincles d'actors a través de diferents estats nació.

La interacció i l'intercanvi d'elements econòmics, culturals, etc. en un espai transnacional en el qual es forgen vincles socials i simbòlics entre persones i grups de procedència diversa (immigrants i autòctons) té conseqüències diverses en l'àmbit econòmic i social:

- a) en el replantejament de la idea de tornada al lloc d'origen com a fita final del procés migratori;
- b) en la capacitat dels migrants d'organitzar-se en funció dels seus interessos econòmics i socials (negocis ètnics, associacions) en el lloc on s'instal·len;
- c) en la percepció positiva de l'emigració en els països emissors,
- d) en l'impacte efectiu de les remeses en les economies locals i en els mercats de treball (Faist, 2001, p. 44-46; Vertovec, 2001, p. 574).

L'impacte polític del transnacionalisme afecta especialment la qüestió de la pertinença al grup i la condició de ciutadania dels no-nacionals d'un estat nació. El fet real i tangible dels fluxos i xarxes a través de les fronteres dels països receptors d'immigrants posa en qüestió l'existència de l'estat nació com a unitat única o espai tancat en el si del qual es desenvolupen els processos econòmics, socials i polítics. En l'era de la globalització, els immigrants erosionen les bases d'aquesta unitat política. Això indueix a definir un nou espai, el transnacional, i a replantejar el tema de la ciutadania com a pertinença sobreposada a comunitats polítiques compatibles (Bauböck, 2002), tant respecte als drets i obligacions dels immigrants com a ciutadans o residents permanents, com per la relació entre ciutadania i identitat col·lectiva, o com a garantia i instrument d'integració socioestructural i cultural-política dels immigrants en una societat (Solé *et al.*, 2002).

La pertinença a, o ser membre d'un estat o unitat política supraestatal de tipus democràtic, significa ser ciutadà d'aquell nou estat o unitat. La condició de ciutadà comporta drets i deures, tenint en compte que la llei garanteix la llibertat i igualtat entre parells (*pares*) versemblants. La idea de relacions entre iguals és central al concepte de ciutadania en un estat democràtic (o en una unitat política més àmplia) en el qual la participació política li és consubstancial. Si tots els ciutadans d'un estat nació tenen els mateixos drets i deures segons els principis del *ius sanguinis* o del *ius soli* o una combinació d'ambdós, i es troben en condicions d'igualtat, la presència d'immigració en el seu si planteja la necessitat de reconsiderar aquests principis (que s'utilitzen i serveixen com a criteris per concedir la ciutadania), atès que òbviament no els poden complir ni satisfer.

2.1. CIUTADANIA-INTEGRACIÓ

Aconseguir la *ciutadania* s'ha considerat habitual i tradicionalment com una fita final en el procés de plena *integració* dels estrangers o dels immigrants en una societat. La idea d'integració s'ha concebut des del punt de vista de la societat receptora, pressuposant que el punt de referència o l'objectiu de màxim o òptim benestar a assolir pels immigrants era la situació (laboral, social i política) dels autòctons. Aquesta visió *insiderista*, pròpia de les societats europees occidentals amb una identitat cultural ben definida i que acollien immigrants d'altres països europeus o de països limítrofs (com el cas dels immigrants turcs a Alemanya en els anys seixanta i setanta), ha de replantejar-se amb la constitució de la Unió Europea i la presència d'un altre tipus d'immigració: la no europea o extracomunitària (1993). El procés d'integració ha de considerar-se també des de l'angle dels immigrants. Ha de tractar-se en el nou context jurídic i polític, supraestatal i culturalment divers, i en la doble dimensió de la multietnicitat i la pluriculturalitat (o multiculturalisme, en el sentit anglosaxó).

Aquest aspecte cultural del procés d'integració no és menys important que el sociolaboral. A la Unió Europea la integració es planteja en relació amb diferents identitats culturals. Tradicionalment, fins a la creació de la Comunitat Econòmica Europea i més tard la Unió Europea, es dóna per fet que l'autòcton accepta l'immigrant sempre que aquest renunciï a la seva pròpia cultura (idioma, costums, religió) i adopti la cultura (oficial) de la societat d'acollida. D'aquesta manera, es confon l'homogeneïtat cultural amb la cohesió social. La diferència cultural es percep així com una amenaça. D'altra banda, els immigrants, tot i podent conservar les seves arrels i exercir el seu dret individual a mantenir i practicar les seves tradicions, han d'acceptar haver d'assumir els drets col·lectius que regeixen la convivència en la societat receptora.

La idea de *ciutadania cívica* comuna entre els estats membres s'allunya de la declaració de les conclusions de Tampere (1999), segons la qual la via perquè els immigrants adquireixin drets polítics és l'adquisició de la ciutadania nacional, com a fita definitiva per a la seva plena integració en la societat receptora. S'allunya igualment, en termes teòrics, del concepte de *denizenship* de Hammar (1990), ja que aquest concepte es refereix als estrangers residents de llarga durada que són membres d'una societat perquè participen realment en la seva vida econòmica i social, i gaudeixen per aquest motiu d'una sèrie de drets socials, però no de plens drets polítics com és votar en totes les eleccions (no solament en les municipals) i poder presentar-se com a candidats en les eleccions nacionals. La ciutadania per a estrangers no existeix com a estatut formal en cap dels estats membres de la UE. La proposta de la Comissió Europea d'una *ciutadania cívica*, juntament amb la Carta dels Drets Fonamentals, podria ser el pas intermediari per a la formalització dels drets i obligacions dels nacionals de tercers països en els estats membres sota un estatut legal

comú i com a precedent de l'estatut de ciutadania nacional, obviant la qüestió de l'adquisició de la nacionalitat del país receptor (Triandafyllidou, 2005, p. 95-101).

El respecte a les lleis i normes de convivència en els àmbits econòmic, social, cultural i polític pot ser compatible amb l'exercici dels drets privats com les pràctiques religioses i culturals, pròpies de la societat d'origen, sempre que respectin els principis bàsics democràtics comuns de la Unió Europea. Altres drets són els polítics. Com a minories socials, els immigrants tenen dret a ser representats en la vida política local i nacional-estatal. La integració dels immigrants, des del doble punt de vista de la societat receptora i d'ells mateixos com a persones, té un límit: la universalitat dels drets de l'home que han promulgat les societats occidentals. El respecte a les tradicions culturals i les normes de la societat d'origen no ha de donar pas al relativisme cultural. Aquesta doble perspectiva implica, alhora, considerar la possibilitat que els immigrants participin en el procés de presa de decisions sobre les qüestions que els afectin directament o indirectament (treball, habitatge, representació sindical i política), i no s'hagin d'adaptar unilateralment a allò que els governants, les institucions i els ciutadans de la societat receptora decideixin per a ells (Solé i Parella, 2003).⁶

2.2. MULTICULTURALISME

La realitat de l'assentament permanent dels immigrants indueix molts acadèmics liberals a considerar drets de ciutadania inclusiva, basats en els principis de la

6. La representació dels interessos propis i la participació en la presa de decisions són els pilars del funcionament democràtic (i, per tant, eficient i profitós per a tots) d'una societat. Promoure l'associacionisme entre els immigrants a fi d'institucionalitzar els canals de representativitat dels seus interessos és crucial. Fomentar la seva participació, formalment o informalment, en el disseny de polítiques socials per les administracions de tots els nivells, seria un segon pas. Un tercer pas seria reconèixer el dret de vot a aquestes persones. És necessari, però no suficient, que facin escoltar la seva veu a través de les seves associacions o d'organitzacions no governamentals, sobre les qüestions que els concerneixen. Seria convenient que participessin en l'elaboració de les lleis que després han de complir i respectar.

Les conseqüències d'aquesta proposta són: *a)* L'ampliació de la democràcia (o, almenys, de les seves pràctiques) dels nadius o autòctons i dels naturalitzats; per als no-nadius però residents permanents en un país, els *denizens*, segons Hammar (1990), fonament, a llarg termini, d'estabilitat i benestar col·lectius. *b)* L'augment de la responsabilitat dels immigrants cap a la societat receptora. Els immigrants tenen drets però també tenen obligacions (fiscals, polítiques) com tot ciutadà d'un estat nació i de la Unió Europea. *c)* El possible increment dels conflictes racistes i xenòfobs a causa de reaccions dintre de la població autòctona contràries a ampliar la base de participació en la presa de decisions polítiques sobre qüestions col·lectives, per temor a perdre beneficis de reivindicacions històricament aconseguides. Així, com més democràcia, més possibles conflictes racistes. *d)* El risc de divisions en el si de les institucions democràtiques en funcionament en la societat receptora (aparició de seccions ètniques en el si d'un sindicat de classe, creació de partits polítics de caràcter ètnic en oposició a partits polítics de classe, nacionalistes o estatals, etc.).

No obstant això, aquestes premisses per integrar-se i exercir els seus drets (i obligacions) com a ciutadans de les societats avançades (industrialitzades, occidentals) no semblen ser compartides, almenys explícitament, per tots o la gran majoria dels immigrants. S'inhibeixen en un principi fins a ésser plenament actius (Solé i Parella, 2003).

democràcia liberal, incloent-hi el reconeixement de la diferència cultural, és a dir, un multiculturalisme⁷ liberal moderat que suplanta els falsos o degradats models d'incorporació. El multiculturalisme no només és un marc de drets i pràctiques de participació, d'institucions i polítiques, sinó també de discursos i símbols de pertinença, formes d'imaginar-nos i reconstruir-nos a nosaltres mateixos com a unitat geopolítica (com a país, assentament territorial, etc.) per expressar el nostre sentit de comunitat i de diferències culturals en l'esfera pública (incloent-hi la religió) (Moodod, 2007).

Així s'acomoda i controla la diversitat ètnica en un marc nacional (estatal) o supranacional (Unió Europea) de ciutadania. Tant les polítiques d'exclusió diferencial com les d'assimilacionisme compromès demostren ser ineficients a l'hora d'abordar els processos dinàmics de migracions internacionals. Es troben atrapats en l'associació entre nacionalitat i ciutadania. L'estigmatització dels qui són vistos com a distints, estranys o diferents culturalment o racialment d'una imaginària comunitat nacional homogènia (culturalment, racialment i políticament) exacerba l'exclusió dels drets socials (i polítics) i de l'acció cívica. Això condueix, d'una banda, a l'alienació continuada d'immigrants en termes de cultura i identitat, i de l'altra, a donar arguments als moviments populistes.⁸

A més, el pas cap a un multiculturalisme cívic liberal no és unidireccional. La visió optimista de les possibilitats del multiculturalisme en els anys vuitanta i pri-

7. El concepte de multiculturalisme es defineix difusament al Canadà i els EUA a principi dels anys setanta per expandir-se a Europa, Austràlia i l'Índia en les dues dècades següents. Succintament pot definir-se com una forma de nacionalisme cultural, una política estatal, una filosofia social (Tiryakian, 2004; Rex, 1998). El multiculturalisme liberal neix arran de les crítiques de Joseph Raz (*The Morality of Freedom*, 1986) i de William Kymlicka (*Liberalism, Community and Culture*, 1991) a l'obra de John Rawls *A Theory of Justice* (1972). Tariq Moodod proporciona una aportació crítica a aquesta visió a *Multiculturalism: A Civic Idea* (2007).

8. La tendència cap a polítiques de reconeixement de la pluralitat ètnica en alguns països europeus en els anys setanta no significa necessàriament una major flexibilitat o una major amplitud de mires per part dels polítics. De vegades s'adopta aquesta posició perquè el multiculturalisme existent és suficientment compatible amb models tradicionals d'administració colonial per tractar la pluralitat ètnica, o pot extrapolar-se convenientment d'algunes pràctiques institucionals emprades habitualment per abordar conflictes religiosos o de classe. A Suècia, es manifesta aquesta tendència a mitjan anys vuitanta, tot i que no en la mateixa mesura que a Holanda una dècada més tard. A Holanda li segueix una reacció neoassimilacionista: un fort moviment de distanciament de la tolerància liberal i del relativisme cultural cap al conservadorisme i alguns trets ultranacionalistes. El 2003, el Govern holandès declara que planeja forçar els immigrants a jurar lleialtat a la bandera holandesa i a aprendre l'himne nacional de memòria. El 2003, es presenta una proposta al Parlament holandès sobre la integració dels nouvinguts, que posa l'accent en l'aprenentatge obligatori i disciplinari de la llengua i costums cívics a fi de promoure l'assimilació i lleialtat a la nació. Una tendència similar es pot entreveure al Regne Unit (a pesar de la defensa d'un futur multicultural liberal), Dinamarca, França i Alemanya. Les polítiques comunitàries supranacionals, després del Tractat d'Amsterdam (de 1997, en vigor des de 1999), s'orienten a combatre el racisme i la discriminació, a promoure la inclusió social. Però és difícil predir el seu èxit, en un context d'esvaiment de l'Estat del benestar, de desigualtat social persistent i de polítiques més proclius al control de la immigració que a la seva integració en la societat receptora (Schierup, Hansen i Castles, 2006, p. 46-47).

mer quinquenni dels noranta, qualsevol que fos la seva etiqueta o expressió nacional, es posa en dubte per diverses visions neoconservadores sobre la incorporació dels immigrants, des de mitjan anys noranta.

La demanda d'immigrants no qualificats en la societats occidentals s'ha anat decantant cap a la d'immigrants qualificats requerits pel mercat de treball. En els anys vuitanta i noranta, la Comissió Europea declara que les polítiques restrictives d'immigració zero són les més realistes per tractar el fenomen de la integració dels immigrants ja assentats en les societats receptores. La il·lusió de la immigració zero s'esvaeix aviat, davant l'evidència de l'entrada recurrent d'immigrants. A final dels noranta es comença a posar l'accent en la qüestió de la ciutadania per als immigrants que romanen al lloc on s'instal·len (Schierup, Hansen i Castles, 2006, p. 71-72). El Tractat de Maastricht de 1992 va fixar les línies bàsiques en aquests punts.⁹

9. Es preveu que la UE tingui una política comunitària comuna en matèria d'integració de la immigració per a 2004. El 2008, encara no hi ha una política comunitària comuna d'immigració. L'abril de 2008, es defineix una política restrictiva d'immigració. El juny de 2008, el Parlament Europeu emet una proposta d'una nova directiva per al retorn dels immigrants *sense papers*, aprovada pels ministres d'Interior dels vint-i-set estats membres. S'inclou en el text el dret a l'assistència legal necessària o representació legal gratuïta dels detinguts en determinades condicions i límits establerts a la Directiva d'asil de 2005, d'acord amb les normes de la respectiva legislació nacional. La nova Directiva 2008 entrarà en vigor als dos anys de la seva aprovació, però el dret a la defensa jurídica gratuïta no serà vigent fins d'aquí a tres anys. La Comissió valorarà l'impacte d'aquests costos addicionals, que podran ser cofinançats amb recursos del Fons Europeu de Retorn. S'endureixen les condicions respecte a la Directiva de 2005: del límit màxim de sis mesos de temps de detenció es passa als divuit mesos, i s'autoritza la detenció de menors, al contrari de la Directiva de 2005. No obstant això, millora les condicions existents en alguns estats de la UE. A Espanya no les millora, tal vegada per la permissivitat existent fins a l'actualitat. A la fi d'octubre de 2006 (25-26 d'octubre), els ministres d'Interior dels sis grans països de la Unió Europea es reuneixen a Stratford-upon-Avon (Gran Bretanya) per posar-se d'acord per promoure una política conjunta d'immigració, superant les diferències que havien paralitzat les iniciatives anteriors. Aquestes diferències es produeixen per les crítiques de França al procés de normalització (regularització) d'Espanya de 2005 i el seu efecte pervers en l'entrada d'immigració il·legal; i l'oposició de països com Alemanya, Holanda i Dinamarca a finançar amb fons europeus els problemes fronterers de països com Espanya (com es va posar de manifest en la cimera de Tampere de setembre de 2005). Espanya es declara a favor d'una política d'asil comú i de repatriació, de regles i accions comunes per combatre la immigració il·legal, principal activitat de l'Agència Europea per a la Gestió de la Cooperació Operativa a les Fronteres Exteriors. És significatiu que siguin els ministres d'Interior qui es reuneixen. Mostra que el problema que continua ocupant la Unió Europea és el control de la immigració, encara que segueixi preocupant la seva integració. El 14 de desembre de 2006, en la cimera de caps d'estat i de govern celebrada a Brussel·les, els vint-i-cinc membres de la UE, a instàncies de J. L. Rodríguez Zapatero, president del Govern espanyol, estableixen en un document els aspectes legals d'aquest fenomen. Es planteja ajudar els estats membres a cobrir les necessitats futures de mà d'obra, afrontar el progressiu envelliment de la població europea, gestionar la recentment creada Agència Europea de Fronteres amb més mitjans materials per vigilar la frontera marítima sud i una xarxa de patrulla que tracti d'interceptar les embarcacions de *sense papers* que intenten arribar a les costes europees, com també promoure l'ajuda al desenvolupament als països d'origen dels immigrants. No obstant això, els vint-i-cinc països no aconsegueixen abolir el dret a veto dels estats membres, a l'efecte de superar l'àmbit nacional en matèria d'immigració i afrontar el bloqueig que suposa l'exigència d'unanimitat en la presa de decisions. La immigració segueix essent un assumpte de competència exclusiva dels ministres d'Interior, malgrat les bones intencions per adoptar un enfocament global sobre el fenomen.

Les afiliacions polítiques a estats independents no són mútuament incompatibles. D'acord amb Bauböck (2004, p. 195), «des d'una perspectiva transnacional, la immigració connecta les societats d'origen i receptores, no només a través dels fluxos econòmics i l'intercanvi cultural, sinó generant àmbits solapats de pertinença. Aquesta condició de pertànyer simultàniament a dues societats organitzades com a estats independents es reflecteix en les experiències subjectives d'immigrants i crea oportunitats, encara que també càrregues». En aquest sentit, d'acord amb els pronòstics de Castles (2004, p. 48), les afiliacions transnacionals seran la forma predominant de pertinença immigrant en el futur. El que queda pendent és establir sota quins criteris jurídics i polítics podran regular i canalitzar aquests tipus de pertinença.

2.3. IDENTITAT

L'obtenció de la condició de ciutadà en igualtat de condicions que els autòctons és un repte a afrontar per arribar a la integració dels immigrants i garantir la cohesió i la pau social. Un altre repte és afrontar la construcció d'una nova *identitat* compartida a la Unió Europea, unitat geopolítica progressivament més multiètnica i pluricultural. L'Estat del benestar, fort en alguns països europeus occidentals i més feble en uns altres, ha permès pal·liar l'exclusió social dels no-ciutadans (per no tenir la nacionalitat) dels estats nació que conformen la Unió Europea de 2008. Però el multi- o pluriculturalisme significa un nou repte per a les democràcies liberals o per a les societats que persegueixen democratitzar la seva esfera pública, és a dir, incrementar i convidar a la participació ciutadana en la societat civil i en la vida política. La construcció d'una *identitat europea* induïx la formació de pautes d'exclusió de l'altre, sigui estranger o immigrant.

Dins dels espais socials transnacionals, els interessos dels migrants com a ciutadans es vinculen amb altres persones i col·lectius no necessàriament sobre la base de la seva pertinença a un grup nacional, sinó per la seva identificació amb un grup religiós, un determinat grup ètnic, un grup d'interès econòmic o bé un grup veïnal (Suárez, 2005). Es tracta d'afiliacions compatibles que, d'acord amb Suárez (2005), coexisteixen amb un sistema d'identitats múltiples que se superposen i sovint es contradueixen. Beck (1999) desenvolupa les lògiques de la identitat a partir de la contraposició de la identitat tradicional, basada en una dinàmica exocèntrica («sóc això, no sóc allò altre»), a la cosmopolita, construïda sobre una lògica incloent («sóc no només això, sinó això altre també»).

Els vincles socials i simbòlics que teixeixen els espais socials transnacionals poden assumir una forma més institucional a través de la ciutadania, ja que aquesta regula els vincles entre ciutadans i estats, per llei. En el context de l'era de la *globalització*, d'acord amb Faist (2001, p. 4), s'assisteix a un canvi d'orientació que su-

posa abandonar les polítiques orientades cap a l'Estat per donar pas a un tipus de governament (*governance*) més complex, global i multinivell. La UE constitueix un clar exemple d'aquest fenomen. No obstant això, el projecte de construcció de la UE no ha tingut suficientment en compte altres aspectes dels espais socials transnacionals: les migracions internacionals, les seves dinàmiques i el consegüent assentament de minories ètniques als països europeus. La qüestió dels *drets de ciutadania* i la seva reconceptualització en el context de la *Nova Europa* està generant importants elements de reflexió que, segons Solomos (1995, p. 45), se centren principalment en, d'una banda, els drets culturals i religiosos de les minories en societats cada vegada més diverses i, de l'altra, en la qüestió dels drets polítics dels migrants i l'extensió de les nocions de ciutadania i de democràcia liberal.

Pel que fa als drets polítics, els transmigrants desperten reticències a l'hora de concedir-los drets polítics. D'acord amb Castles (2004), si bé la figura del transmigrant s'associa al cosmopolitisme,¹⁰ com ara també a la capacitat de transcendir les fronteres culturals i de construir identitats múltiples o híbrides, moltes vegades la consciència transnacional es basa en l'ètnicitat comuna, en la solidaritat cap als co-ètnics a la terra natal o en qualsevol altre lloc del món. El cas de la comunitat cubanoamericana al sud de Florida, per exemple, és un bon exemple.¹¹ És el que es coneix com *nacionalisme de diàspora* (Bauböck, 2004). Aquesta visió contribueix a percebre moltes vegades les comunitats transnacionals com a amenaça, ja que poden ser considerades la base del fonamentalisme i la subversió. Ara bé, a la pràctica, la majoria dels membres se situen entre aquests extrems, amb identitats alhora contradictòries i fluctuants, amb consciència tant transnacional com ètnica, les quals autors com Kastoryano (1998) denominen *identitat negociada* (Solé i Parella, 2006).

3. TRANSNACIONALISME I CIUTADANIA A L'ESPAI LOCAL

En l'era de la globalització, allò local esdevé significatiu per als individus, les organitzacions i les institucions. Atesa la dimensió de la nova unitat geopolítica (Unió Europea), resulta més operatiu actuar a escala local que global. La ciutat es converteix en el centre de presa de decisions polítiques i de l'acció política, del *policy making*. D'aquesta manera, els immigrants poden sentir-se més atrets per participar políticament en la vida de la ciutat (eleccions municipals, per exemple) que a escala nacional o europea, perquè poden comprovar la materialització parcial (o total) de les seves aspiracions (habitatge, sanitat, educació per als seus fills,

10. Moltes vegades associat al multiculturalisme.

11. Mostra com una comunitat pot tenir capacitat econòmica i política per mobilitzar el seu potencial de votants cubanoamericans i influir en la política del país receptor cap al seu país d'origen —el règim castrista.

oportunitats de mobilitat ocupacional), tot i que aquestes aspiracions estiguin condicionades per mesures polítiques nacionals-estatals (permisos de residència i de treball, naturalització) o de la Unió Europea. Les ciutats poden desenvolupar canals alternatius eficaços per a la participació política dels immigrants, i així desenvolupar formes municipals d'inclusió i ciutadania. Aquest procés ha de combinar mobilització i accions des de la cúpula cap a la base i des de la base cap a la cúpula, de manera que sorgeixi la integració oberta a nous elements (poblacionals, culturals) (Penninx, Kraal i Martiniello, 2004, p. 147-148) per contrarestar les relacions majoria-minories i el conflicte d'interessos que impregnen la presa de decisions i les mesures polítiques, a escala nacional i local (Mahning, 2004, p. 32-33). El criteri de residència permanent (Hammar, 1990) es concreta en el municipi on viuen i treballen els immigrants. En aquest context, els autòctons i els immigrants perceben quotidianament les conseqüències de les polítiques d'integració de la immigració. La interrelació entre les polítiques d'integració¹² a escala local, regional, nacional i supranacional és evident empíricament. Les polítiques nacionals i supranacionals (de la Unió Europea) són el marc en el qual s'actua fàcticament i realment. El «treball real ha de fer-se localment», ha de dur-se a terme creativament per coalicions d'actors a l'escenari local (en barris, districtes municipals, municipis on es forja aquesta cooperació) (Mahning, 2004, p. 160).

L'espai on es desenvolupa la condició de ciutadà és la ciutat. El desenvolupament industrial és paral·lel a la construcció de l'entorn urbà, el procés de civilització i el desenvolupament de la ciutadania. Max Weber (1958) estableix com a condició l'aparició de les ciutats per al desenvolupament dels fonaments de la ciutadania. María Luz Morán (2007) parla de la ciutat com un dels espais privilegiats (a més de l'escola i la família) dins del qual s'aprèn i practica la ciutadania: «La ciutat és el contenidor ideal de les pràctiques de ciutadania: el lloc per habitar que fa possible el ple desenvolupament de les capacitats humanes i, per tant, de les virtuts cíviques» (Morán, 2007, p. 14). Glick-Schiller (2008) prefereix usar la categoria de *localitat*, posicionant-la en les dimensions de poder urbà, regional i global. Cada localitat (i les persones que hi viuen, migrants i no migrants) es conforma i forma l'entorn i les alteracions pròpies de l'economia mundial capitalista. Així conceptualitza la complexitat de les interconnexions directes, encara que parcials, entre localitats, que mantenen contacte a través de les fronteres, a través de xarxes expansives i institucions globals. Proposa una «teoria reflexiva de la localitat» com a alternativa al nacionalisme metodològic, tot sostenint que alguns aspectes d'aquest últim perduren en l'aproximació als moviments migratoris transnacionals. Considera que les localitats específiques i concretes necessiten negociar

12. La integració es defineix en termes d'interpenetració d'elements poblacionals, culturals, etc. (Solé *et al.*, 2002).

de manera competitiva les seves relacions com a unitats a diverses escales i amb diversos graus de capital i poder. Les localitats (ciutats) competeixen globalment pel capital. L'escala com a posició dinàmica i relacional d'actors socials, incloent-hi els qui representen localitats en el camp del poder desigual en termes econòmics, culturals i polítics, permet comparar les ciutats en termes del seu grau relatiu de control i domini sobre l'accés a la inversió de capital, impostos, xarxes regionals, nacionals i globals, etc. L'espai, el lloc i el poder polític territorialitzat prenen centralitat, al costat de les institucions estatals, en els processos de governament (Glick-Schiller, 2008, p. 6-23).

La ciutat no només és un espai físic sinó relacional, en el qual es produeix un estil de vida que garanteix la llibertat individual i el desenvolupament d'algunes pràctiques centrals per a la ciutadania (Walzer, 1998). Tot i que a l'urbs industrial existeix marginació, pobresa, degradació moral, la vida urbana, la ciutadania ideal, transcorre en una «ciutat integrada», malgrat les desigualtats socials en el seu si, el desordre i la misèria, fruit de la industrialització (Morán, 2007, p. 16). En els espais d'oci, com també en els de treball, la gent pregunta, qüestiona, comenta, debat i delibera. Es conforma l'opinió pública en un espai de tots, l'esfera pública (Habermas, 1992). No es fa referència a la multiplicitat de subjectes que practiquen de forma diferent la ciutadania. Això és el resultat, d'acord amb Morán (2007), d'aplicar universalment la definició de ciutadania d'Alfred Marshall (1998) i tenir en compte únicament les desigualtats socioeconòmiques admissibles en un Estat del benestar. A la ciutat integrada qualla l'ideal de ciutadà universal que, alhora, pot desenvolupar vincles afectius amb la seva comunitat de pertinença (Morán, 2007, p. 19).

A la ciutat integrada hi ha més facilitat perquè disminueixin les actituds de resistència a la integració social dels immigrants (o dels estrangers, en general), pel major contacte directe i personal entre la població autòctona i immigrant. Coenders i Scheepers (2008) estableixen correlacions positives entre el baix nivell d'educació, el treball manual, l'atur (especialment en l'edat de buscar feina o l'adolescència) entre la població autòctona i la major resistència a la integració social dels immigrants. Conclouen que no és tant l'increment de l'atur i el nivell present de competència, sinó el nivell creixent de competència el que dona lloc a actituds negatives cap als immigrants. La resistència a la integració social dels immigrants s'expressa en voler retornar els estrangers al seu lloc d'origen si estan aturats, prohibir-los la seva participació política en la societat receptora i tractar fins i tot d'evitar matrimonis intraètnics (Coenders i Scheepers, 2008, p. 2-22).

4. CONCLUSIONS

Des d'una perspectiva transnacional, la instal·lació permanent implica l'abandonament de la idea de retorn i l'assoliment de la ciutadania. Des dels anys no-

ranta, la immigració zero cap a les societats avançades per a una integració més eficient dels immigrants demostra ésser utòpica, car els fluxos migratoris continuen a través de les xarxes dels coètnics. Com més gran és la unitat on interactuen immigrants i nadius (per exemple, la Unió Europea com a nova unitat geopolítica, referencial per a una identitat europea i una ciutadania supranacional-estatal i pluricultural), més significatiu i operatiu és el nivell local on han d'actuar ambdues parts. La ciutat és l'espai per a tots on les afiliacions transnacionals desenvolupen vincles i el sentit de pertinença a l'espai transnacional, que inclou tant els països d'origen com els receptors.

La diversitat cultural (juntament amb el potencial mínim d'igualtat d'oportunitats que proporciona l'Estat del benestar) en un clima de tolerància mutu permet considerar l'existència de dos àmbits culturals o institucionals. D'una banda, la cultura política pública centrada en la idea d'Estat del benestar. De l'altra, les cultures distintes de les diverses comunitats ètniques, inclosa la de la societat receptora. Aquestes diferents cultures abrigallen tots els membres de cada comunitat (parlen la seva llengua entre ells, practiquen la seva religió, tenen els seus costums propis). La consciència transnacional es basa en l'ètnicitat i la solidaritat comunes amb els coètnics en diferents parts del món juntament amb els autòctons. Formes globals, multinivell, de governament substitueixen progressivament les polítiques estatals (basades en l'estat nació).

Segons Rex (2004), això és només el començament per a una definició de societat multicultural igualitària. A la pràctica hi ha moltes dificultats que posen en qüestió aquesta definició. Una primera és que les cultures comunitàries haurien de continuar existint, per separat. Tres elements ho sostenen. Primer, perquè tenen valor en si mateixes, sota el mantell de mútua tolerància. Segon, perquè proporciona estabilitat psicològica als individus pel suport moral i emocional que aquests grups ètnics comunitaris intermedis mantenen com a intermediaris entre l'Estat i els individus. Això és aplicable als membres de la societat receptora. A part de la seva participació en les institucions polítiques públiques de l'Estat del benestar, també tenen la seva pròpia cultura i organitzacions, amb les quals se senten a gust. La tercera raó per mantenir els diferents grups ètnics de diverses cultures és que fan realitat l'acció col·lectiva per protegir els seus membres en la vida política (Rex, 2004, p. 36-40).

La segona dificultat és que sembla contradictori prendre com a criteri el de la residència permanent en el context del transnacionalisme. Com s'ha indicat, els moviments migratoris no són ja uni- o bidireccionals: es produeixen en totes direccions. Per als immigrants econòmics (és a dir, els qui considerem aquí, a diferència dels polítics), el temps de permanència en un determinat país, ciutat o lloc depèn de les possibilitats d'accedir al mercat de treball i d'experimentar mobilitat social. Empíricament no es produeixen, ara com ara, moviments continus de per-

sones en el si de la Unió Europea. Preval l'assentament perllongat en un lloc per raons familiars i culturals. D'altra banda, s'estableixen límits temporals (de cinc a deu anys, segons els països) per determinar la nacionalitat (residència permanent) d'un migrant en un estat nació. En alguns països europeus s'opta per exigir o recomanar una prova de coneixement de la llengua (i elements de la cultura) de la societat de destinació. L'avaluació d'aquestes proves s'ha manifestat força difícil (Penninx, Kraal, Martiniello i Vertovec, 2004). Així doncs, de fet, no es posa en qüestió ni se supera el marc de l'estat nació.

A la ciutat o municipi on s'instal·len, es concreta la seva inserció laboral i els interessos bàsics que se'n desprenen. S'hi desenvolupen les experiències quotidianes dels immigrants en interacció i convivència amb els autòctons.¹³ Al lloc de residència els immigrants persegueixen l'objectiu comú de millorar les seves condicions de vida. Els individus tenen sobretot *interessos* que deriven de la seva situació en el procés i estructura productius i, en conseqüència, de la seva posició social (Dahrendorf, 1959). Desenvolupen igualment interessos polítics locals al nivell de districte, regió o municipi, després de familiaritzar-se amb el domini del funcionament i les connexions del sistema, permetent als seus descendents pretendre arribar a assoliments més amplis i ambiciosos (Portes i Rimbaut, 2006, p. 138-139). D'aquesta manera, els immigrants desenvolupen interessos comuns pel fet de compartir circumstàncies i fets, com ara la seva situació de precarietat i discriminació en el mercat de treball, la marginació social o la no participació política. Aquests fets i circumstàncies marquen la interacció (relació) entre ells i els autòctons.

La qüestió és quins són els interessos que poden ser comuns als autòctons europeus i als immigrants. Els interessos comuns poden convertir-se en interessos col·lectius en la mesura en què no només convergeixen els actors socials en el propòsit d'assolir el mateix objectiu, sinó que actuen cooperant en pro del *bé social* no material, intangible i simbòlic que representa la ciutadania. La producció d'aquest bé social requereix l'acció conjunta dels individus, que no tenen cap altra opció que cooperar per aconseguir-lo. L'acció col·lectiva que s'emprèn farà emergir la solidaritat de grup, que al seu torn reforça el desenvolupament de la identitat col·lectiva (Hechter, 1987).

Perseguir i buscar uns beneficis materials i simbòlics, intentar superar la situació objectiva de desavantatge respecte als autòctons indueix als immigrants a desitjar assolir la condició de ciutadans. Els autòctons, per la seva banda, admetran aquesta possibilitat en la mesura en què es cobreixin els seus interessos econòmics

13. D'acord amb Solé i Parella (2005), la integració dels immigrants en societats capitalistes i democràtiques permetrà realçar el paper dels interessos sobre els valors a l'hora de definir la nova identitat europea, perquè al relativisme dels valors s'imposa l'universalisme dels interessos.

(accés al mercat de treball i a les prestacions socials de l'Estat del benestar), polítics i culturals.

En definitiva, els immigrants tindran incentius per materialitzar el seu vincle amb les societats europees a mesura que percebin que existeixen possibilitats de mobilitat ocupacional i social, i que són partícips del creixement econòmic i social que ells contribueixen directament a generar, a través dels canals de participació política. Tot això, sense que aquesta concepció de ciutadania suposi haver d'assimilar-se o renunciar a les seves identitats d'origen, sinó integrar-se en peu d'igualtat, en qualitat de ciutadans plens, amb la resta de la població. La perspectiva transnacional és la resposta al sistema global creixentment integrat, i compatible amb la participació política i corresponent integració dels immigrants en la societat receptora. Permet plantejar-se la doble ciutadania com a expressió de no renúncia a les antigues lleialtats i obertura cap a la participació en organitzacions transnacionals (Vertovec, 2004). Això permet als immigrants ser més actius políticament en la societat receptora. Així, les polítiques transnacionals i ètniques no són incompatibles sinó que es reforcen mútuament, generant sinergies tendents a la integració o incorporació a la societat receptora (Portes, 2008, p. 6). En definitiva, es tracta de compartir una cultura política de domini públic (basada en la igualtat d'oportunitats, en els valors democràtics i en l'absència de discriminació racial i ètnica), que permeti a les persones d'origen immigrant actuar com a subjectes actius que participen conflictualment i estratègicament en la construcció de la societat en la qual resideixen, tot això en el context del transnacionalisme, en el qual els immigrants comparteixen interessos, pràctiques, identitats i afiliacions polítiques amb els autòctons.

BIBLIOGRAFIA

- BAUBÖCK, Rainer (2002). «Political community beyond the sovereign state: supranacional federalism and transnacional minorities». A: VERTOVEC, S.; COHEN, R. [ed.]. *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- (2004). «Cómo transformar la inmigración en la ciudadanía: perspectivas internacionales, multinacionales y transnacionales». A: AUBARELL, Gemma; ZAPATA, Ricard [ed.]. *Inmigración y procesos de cambio*. Barcelona: Icaria, p. 177-214.
- BECK, Ulrich (1999). *¿Qué es la globalización?* Barcelona: Paidós.
- CAGLAR, Ayse (2001). «Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 4, núm. 27, p. 601-613.
- CASTELLS, Manuel (1998). *L'era de la informació*. Vol. I. Madrid: Alianza Editorial. [1996 en anglès]
- CASTLES, Stephen (2004). «The factors that make and unmake migration policies». *International Migration Review*, núm. 38 (3), p. 852-884.
- COENDERS, Marcel; SCHEEPERS, Peer (2008). «Changes in resistance to the social integration

- of foreigners in Germany 1980-2000: individual and contextual determinants». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, núm. 1, p. 1-26.
- COMISSIÓ EUROPEA (2001). *Proposal for a Council Directive concerning the Status of Third-Country Nationals who are Long-Term Residents*.
- (2007). *Communication from the Commission of the IC to the Council and the European Parliament on a Community Immigration Policy*.
- DAHRENDORF, Ralf (1959). «Class and class conflict in an industrial German example». A: PRIES, Ludger [ed.] (1999). *Migration and Transnational Social Spaces*. Aldershot: Ashgate.
- FAIST, Theodor (2001). «Beyond national and post-national models: transnational spaces and immigrant integration». A: TOMASI, Luigi. [ed.]. *New Horizons in Sociological Theory and Research: The frontiers of sociology at the beginning of the twenty-first century*: Aldershot: Ashgate.
- FAVELL, Adrian (2008). «The new face of East-West migration in Europe». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, núm. 8 (juliol), p. 701-716.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL (2008). *Anuari 2007*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- GLICK-SCHILLER, Nina (2008). «The old and new question of locality: theorizing migration in a neoliberalizing world». A: SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia; CAVALCANTI, Leonardo. *Nuevos retos del transnacionalismo en el estudio de las migraciones*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración. Subdirección General de Información.
- GLICK-SCHILLER, Nina; BASCH, Linda; SZANTON-BLANC, Cristina (1995). «From immigrant to transmigrant: theorizing transnational migration». *Anthropological Quarterly*, vol. 68, núm. 1, p. 48-63.
- HABERMAS, Jürgen (1992). *Pensament metafísic*. Cambridge: Polity Press.
- HAMMAR, Tomas (1990). *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- HECHTER, Michael (1987). *Principles of Group Solidarity*. Berkeley (Los Angeles): University of California Press.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2008). *Avance del Padrón Municipal a 1 de enero de 2008*. Madrid.
- KASTORYANO, Riva (1998). «Transnational participation and citizenship. Immigrants in the European Union». *Working Paper Transnational Communities*, p. 98-112. <<http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/riva.pdf>>
- KYMLICKA, Will (1991). *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Clarendon.
- (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon.
- LEVITT, Peggy (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley, CA: University of California Press.
- LEVITT, Peggy; GLICK-SCHILLER, Nina (2004). «Transnational perspectives on migration: conceptualizing simultaneity». *International Migration Review*, núm. 38, p. 1002-1040.
- MAHNING, Hans (2004). «The politics of minority-majority relations: how immigrant policies developed in Paris, Berlin and Zurich». A: PENNINX, Rinus [et al.] [ed.]. *Citizenship in European Cities: Immigrants, Local Politics, and Integration Policies*. Aldershot: Ashgate.
- MARSHALL, Alfred (1998). *Ciudadanía y clase social*. Madrid: Alianza Editorial.

- MASSEY, Douglas S.; ARANGO, Joaquín; HUGO, Graeme; KOUAOUCCI, Ali; PELLEGRINO, Adela; TAYLOR, J. Edward (1993). «Theories of migration: a review and appraisal». *Population and Development*, vol. 19, núm. 3, p. 431-466.
- (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon.
- MORÁN, María Luz (2007). «Espacios y ciudadanos: los lugares de la narración clásica de la ciudadanía». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 119 (julio-septiembre).
- MOODOD, Tariq (2007). *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge: Polity Press.
- PENNINX, Rinus; KRAAL, Karen; MARTINIELLO, Marco; VERTOVEC, Steven (2004). *Citizenship in European Cities*. Aldershot: Ashgate.
- PIORE, Michael (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PORTES, Alejandro (1995). *The Economic Sociology of Immigration*. Nova York: Russell Sage Foundation.
- (2008). «Bridging the gap: transnational and ethnic organizations in the political incorporation of immigrants in the United States». *Ethnic and Racial Studies*, vol. 31, núm. 6.
- PORTES, Alejandro; RIMBAUT, Rubén G. (2006). *Immigrant America: A Portrait*. 3a ed. Berkeley: University of California Press.
- RAWLS, John (1972). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- RAZ, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon.
- REX, John (2004). «Multiculturalism and political integration in the modern nation-state». A: REX, J.; SINGH, G. [ed.] (2004). *Governance in Multicultural Societies*. Aldershot: Ashgate.
- SCHIERUP, Carl-Ulrich; HANSEN, Peo; CASTLES, Stephen (2006). *Migration, Citizenship, and the European Welfare State: A European Dilemma*. Oxford: Oxford University Press.
- SMITH, Michael P.; GUARNIZO, Luis [ed.] (1998). *Transnationalism from Below, New Brunswick*. Nova Jersey: Transaction Press.
- SOLE, Carlota [et al.] (2002). «El concepto de integración desde la sociología de las migraciones». *Migraciones*, núm. 12, p. 9-41.
- SOLE, Carlota; PARELLA, Sònia (2003). «Identidad colectiva y ciudadana supranacional». *Papeles de Economía Española*, núm. 98.
- (2005). «Intereses e identidad». *Praxis Sociológica* [Toledo], núm. 9.
- (2006). «Ciudadanía e identidad europea desde una perspectiva transnacional». *Travesía*, núm. 56.
- SOLÉ, C., PARELLA, S.; CAVALCANTI, L. (2007). *Los vínculos económicos y familiares transnacionales: Los inmigrantes ecuatorianos y peruanos en España*. Madrid; Bilbao: Fundación BBVA.
- SOLOMOS, J. (1995). «The politics of citizenship and nationality in a European perspective». A: MARTINIELLO, M. [ed.]. *Migration, Citizenship and Ethno-National Identities in the European Union*. Aldershot: Avebury.
- SUÁREZ, Liliana (2005). «Ciudadanía i migració: un oxímoron?». *Punts de Vista*, núm. 4, p. 29-47.

- STARK, Olin (2004). «Rethinking the brain drain». *World Development*, vol. 32, núm. 1, p. 15-22.
- TIRYAKIAN, Edward A. (2004). «Assessing multiculturalism theoretically: E Pluribus Unum, Sic et Non». A: REX, J.; SINGH, G. [ed.]. *Governance in Multicultural Societies*. Aldershot: Ashgate.
- TRIANDAFYLIDOU, A. (2005). «Nous reptes per a Europa: migració, seguretat i drets de ciutadania». A: *II Seminari Immigració i Europa: Cinc anys després de Tampere*. Barcelona: Fundació CIDOB.
- VERTOVEC, Steven (2001). «Transnationalism and identity». *Journal of Ethnic and Migration Studies* [Warwick (Gran Bretanya)], vol. 27, núm. 4 (octubre).
- (2004). «Migrant transnationalisms and modes of transformation». *International Migration Review*, núm. 38 (tardor), p. 970-1001.
- VERTOVEC, Steven; COHEN, Robin (2002). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. Nova York: Oxford University Press.
- WALZER, Michael (1998). *Tratado sobre la tolerancia*. Barcelona: Paidós.
- WEBER, Max (1958). *The City*. Glencoe, Ill.: The Free Press.